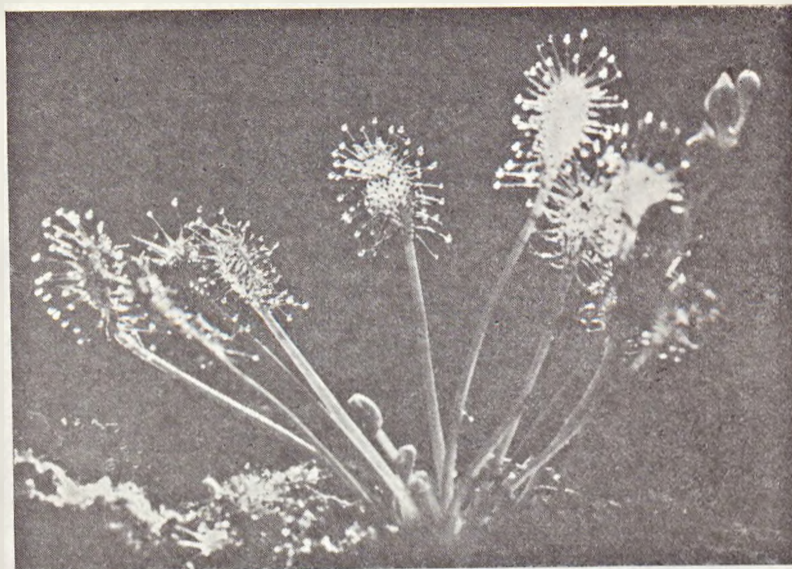

Działalność na rzecz ochrony torfowisk w Polsce

Żywe ekosystemy torfowiskowe stanowią w krajobrazie kulturowym, a szczególnie na obszarach wysoce uprzemysłowionych, swoiste oazy pierwotnej natury wśród cywilizacyjnej pustyni, w których utrzymuje się bogaty i piękny świat rzadkich roślin i zwierząt. W warunkach nasilającej się antropopresji świat ten niestety coraz szybciej ginie. Torfowisko jest bowiem tworem żywym, niezmiernie łatwym do zniszczenia i bodaj najbardziej bezbronnym. Zagładę terenom bagiennym niesie z jednej strony wzmagająca się bezpośrednia ekspansja, szczególnie rolnictwa, z drugiej — bardzo groźne wpływy pośrednie, związane z przekształceniami gospodarczymi terenów otaczających.

Jest sprawą oczywistą, że ochrona wszystkich torfowisk w Polsce nie jest realna i gospodarczo nie uzasadniona. Bogactwo torfowe kraju ma ważne znaczenie w ekonomice narodowej, a tkwiący w nim potencjał gospodarczy nie może być kwestionowany. Chronić trzeba, siłą rzeczy, tylko wybrane torfowiska, najpiękniejsze i najwartościowsze w zakresie funkcji fizjotaktycznych i, mówiąc ogólnie, społecznych.

Określenie hierarchii ważności różnorodnych funkcji torfowisk na rzecz społeczeństwa nie jest łatwe. Jakże często cele fizjotaktyczne i gospodarcze pozostają względem siebie w stosunku antagonistycznym i konkurencyjnym. Świadczą o tym pełne zaangażowania emocjonalnego dyskusje, w których głosy przyrodników, balneologów, lekarzy stoją w kolizji z głosami przedstawicieli służb melioracyjnych, ogrodnictwa, rolnictwa i przemysłu torfowego. Twórcze i fachowe dyskusje są oczywiście nieodzowne, jak uczy bowiem doświadczenie, najgorsze skutki niosą decyzje użytkowania torfowisk oparte na widzeniu jednostronnym i wąsko pojętym interesie doraźnych zysków gospodarczych. Pogodzenie różnorodnych kierunków użytkowania torfowisk, z których każdy przecież reprezentuje jakiś interes społeczny, oraz nieosiągnięta jeszcze optymaliza-

Ryc. 1. Rzadki element flory torfowiskowej — podlegająca ochronie roślinka pośrednia *Drosera intermedia*. — The sundew *Drosera intermedia*, a rare element in the flora of peat bogs; it is subjected to legal protection as a species. Fot. J. Herbich

cja świadczeń bogactw torfowych Polski na rzecz ludzi w różnych układach ekonomicznych i przyrodniczych, wymaga pełnej znajomości potrzeb a także metod celowej działalności gospodarczej.

Wszystkie wymienione wyżej motywy legły u podstaw powołania przez Państwową Radę Ochrony Przyrody specjalnej Komisji Ochrony Torfowisk, której celem jest wszechstronne rozpoznanie sytuacji i szukanie optymalnych rozwiązań w zakresie zabezpieczenia naturalnych wartości ekosystemów bagiennych kraju. Trzeba przy tym podkreślić, że idea ochrony torfowisk przewijała się przez cały okres działalności Państwowej Rady Ochrony Przyrody. Ideę tę ugruntowywały i pogłębiały prace badawcze znakomych polskich torfoznawców — prof. Stanisława Kulczyńskiego, prof. Stanisława Tołpy, prof. Henryka Okruszko, prof. Józefa Prończuka i innych. Uczni byli bowiem zawsze ośrodkami myśli i inspiratorami poczynań w ruchu ochrony torfowisk.

Komisja Ochrony Torfowisk została powołana na sesji Pań-

Ryc. 2. Natura długo leczy rany zadane torfowiskom w wyniku eksploatacji torfu. — Nature needs a long time to heal the wounds inflicted to peat bogs in consequence of peat exploitation. Fot. A. Pałczyński

stwowej Rady Ochrony Przyrody dnia 1 grudnia 1977 r. Skupia ona grono specjalistów reprezentujących różne punkty widzenia w zakresie użytkowania torfowisk, co umożliwi wszechstronne i fachowe rozpatrywanie problemów.

Potrzebę działania Komisji uzasadniają i strefę jej zainteresowań wyznaczają następujące rozpoznane już fakty. W Polsce występuje 49 145 torfowisk o powierzchni 1 278 194 ha, co stanowi prawie 5% terytorium kraju, a zasoby torfu oceniane są na ponad 18 mld m³. Z tej racji jest to w przyrodzie Polski doniosły element utrzymujący równowagę biocenozy, czynnie wpływający na kształtowanie warunków środowiska. Stwierdzone dotychczas przez naukę i praktykę fakty i doświadczenia wskazują, że torfowiska nie mogą być ani usuwane z krajobrazu, ani dowolnie przekształcane, bez obawy przed szkodliwymi następstwami.

Na około 82% powierzchni torfowisk prowadzona jest już działalność gospodarcza. W ostatnich latach wzrasta dalsze zainteresowanie torfowiskami w kierunku ich wykorzystania przez różne gałęzie produkcji: rolnictwo, balneologię, przemysł.

Ryc. 3. Krajobraz największego kompleksu torfowisk Polski w dolinie Biebrzy. — The landscape of the largest complex of Polish peat bogs in the Biebrza river valley. Fot. M. Jasnowski

Szczególnego tempa nabiera ostatnio wydobywanie torfu na cele ogrodnicze i dla upraw zieleni miejskiej. Eksploatacja torfu wyrządza największe szkód w ekosystemach torfowiskowych i w ich sąsiedztwie. Z punktu widzenia ekonomicznego i przyrodniczego ten kierunek budzi poważne zastrzeżenia. Pewne racjonalne uzasadnienie może mieć eksploatacja torfu w rozsądnych rozmiarach, dla potrzeb lecznictwa i ogrodnictwa. Ślady dawnej eksploatacji w formie kompletnych nieużytków występują na ogromnym obszarze 200 tys. ha torfowisk; obecnie potorfi przybywa. Zagospodarowanie natomiast potorfi jest bardzo słabe, a metody rekultywacji jeszcze niedostatecznie wypracowane.

Najbardziej właściwym kierunkiem wykorzystania zasobów torfowych kraju, gwarantującym stosunkowo najmniejsze zakłócenia w równowadze przyrodniczej torfowisk, jest ich racjonalne zagospodarowanie w formie użytków zielonych, pod warunkiem utrzymania właściwego ich uwilgotnienia, by nie następowały szkodliwe procesy w torfie. Obecnie użytki te zajmują na torfowiskach powierzchnię około 930 tys. ha, jednak w przeważającej części są one nieodpowiednio zagospodarowane.

Na znacznych obszarach torfowiskowych wykonywane są intensywne prace melioracyjne, prowadzące do radykalnych zmian ekologicznych, florystycznych, fitosocjologicznych i faunistycznych. W zasadzie melioracje niosą ze sobą całkowitą zagładę typowych przedstawicieli flory i fauny torfowisk. W świetle rozpoznania naukowego melioracje wodne, prowadzone według starych metod, powinny być na torfowiskach dotychczas nie odwodnionych całkowicie zaniechane. Z punktu widzenia racjonalnej gospodarki i ochrony przyrody należałoby zająć się najpierw torfowiskami już zmieliorowanymi, niedostatecznie zagospodarowanymi, by przywrócić im pełną sprawność produkcyjną. Szczególnie ważne jest powstrzymanie szkodliwych zjawisk tzw. osiadania oraz całkowitego zanikania przesuszonych złóż torfowych.

Ogromne znaczenie dla ochrony torfowisk mają lasy jako biocenozy, będące nierzadko ostatnimi ostojami dla wielu ginących przedstawicieli flory i fauny. Naturalne fitocenozy leśne na torfowiskach niskich — olsy, na przejściowych — brzeziny, na wysokich — bory bagienne zajmują aktualnie niewielką powierzchnię około 110 tys. ha. Lesistość torfowisk Polski, wobec wielkiego znaczenia fizjotaktycznego lasów, uznaje się za niewystarczającą.

Wśród nieodwodnionych jeszcze torfowisk znajdują się tak-

że obiekty niezwykle cenne pod względem wartości naukowych, społecznych, jak również dydaktycznych i wychowawczych. Obiekty te kwalifikują się ze wszelkich miar do ochrony rezerwatowej. Rozpoznanie sytuacji i potrzeb dalekie jest jeszcze od optymalnego. Obecnie ochroną rezerwatową objętych jest 51 obiektów ściśle torfowiskowych o powierzchni 3099,79 ha. Do grupy rezerwatów torfowiskowych mogą być ponadto zaliczone także niektóre rezerваты florystyczne, leśne i faunistyczne zlokalizowane na torfowiskach. Jest ich około 50 o powierzchni około 3000 ha. Łącznie więc wskaźnik powierzchni torfowisk objętych ochroną rezerwatową wynosi zaledwie około 0,41% obszaru wszystkich torfowisk w kraju. Dotychczasowa liczba rezerwatów na torfowiskach jest w Polsce niewystarczająca, a dobór obiektów nie odpowiada kryteriom potrzeb.

Zarysowane w skrócie rozpoznanie sytuacji na torfowiskach Polski określiło wstępny, ramowy program działalności Komisji Ochrony Torfowisk. W okresie dwuletniej kadencji działalność dotyczyła, rzecz zrozumiała, tylko niektórych dziedzin z szerokiej problematyki ochrony ekosystemów bagiennych kraju. Nie licząc działalności publicystycznej i interwencyjnej głównym nurtem działania były dwa zagadnienia: pierwszym celem było rozpoznanie zagrożenia flory torfowisk, drugim zaprojektowanie uzupełniającej sieci rezerwatów torfowiskowych w Polsce.

Z analizy rozmiarów i kierunków przekształceń szaty roślinnej torfowisk wynika, że tempo zagłady gatunków roślin bagiennych staje się coraz szybsze. Opracowana lista roślin zagrożonych wyginięciem obejmuje 172 gatunki, co stanowi prawie 56% flory torfowiskowej Polski.

Wyróżniono cztery stopnie zagrożenia gatunków roślin torfowiskowych:

1. **Gatunki ginące** — należy do tej grupy 29 roślin tak rzadkich, że likwidacja ich nielicznych stanowisk oznacza całkowite wyginięcie gatunku.
2. **Gatunki silnie zagrożone** — stanowią grupę 45 roślin torfowiskowych, rosnących w bardzo małych populacjach, na szczególnych siedliskach, szybko przekształcających się w wyniku działalności człowieka.
3. **Gatunki zagrożone** — 65 gatunków rzadkich, które chociaż jeszcze nie zagrożone całkowitym wyginięciem wymagają, na skutek postępujących przekształceń torfowisk, ochrony dla utrzymania ich we florze.
4. **Gatunki prawnie chronione** — należą tu 33 gatunki roślin

Tabela. 1. Sieć projektowanych rezerwatów torfowiskowych w Polsce

Województwo	Rezerваты	
	Liczba	Pow. w ha
Białkopodlaskie	1	85
Białostockie	2	98
Bydgoskie	3	65
Chełmskie	7	690
Częstochowskie	1	15
Gdańskie	1	55
Gorzowskie	1	15
Jeleniogórskie	3	75
Koszalińskie	4	670
Konińskie	1	30
Krośnińskie	1	60
Lubelskie	1	60
Łomżyńskie	2	450
Olsztyńskie	7	318
Ostrołęckie	1	80
Pilskie	5	136
Piotrkowskie	2	10
Płockie	3	73
Poznańskie	2	45
Słupskie	4	380
Suwalskie	5	232
Szczecińskie	7	305
Toruńskie	3	68
Włocławskie	1	10
Zamojskie	1	150
Razem	69	4175

torfowiskowych, które podlegają zakazowi zbierania i niszczenia na podstawie rozporządzenia o ochronie gatunkowej roślin, a dla których zmiany w środowisku są równie niebezpieczne.

Wyniki analizy mają wielce alarmującą wymowę. Opracowana „Czerwona lista” ginących roślin torfowiskowych konkretyzuje potrzeby, zaś wytypowanie i opracowanie projektów rezerwatów dla ochrony zagrożonych gatunków jest pilnym zadaniem na najbliższe lata.

Drugim problemem podjętym z inspiracji Państwowej Rady Ochrony Przyrody było opracowanie projektu sieci no-

wych rezerwatów torfowiskowych w Polsce. Dobór rezerwatów został oparty w pierwszym etapie na wynikach ankiety przeprowadzonej wśród przyrodników z różnych ośrodków kraju. W akcji tej zgłoszono łącznie 156 obiektów o powierzchni globalnej 9600 ha. Projekt ten poddano następnie weryfikacji przeprowadzonej przez Wojewódzkich Konserwatorów Przyrody. Ta bardzo potrzebna aktualizacja zgłoszonych projektów wykazała, że tempo przekształceń torfowisk jest niezwykle szybkie i wiele obiektów straciło w ciągu krótkiego okresu czasu walory, kwalifikujące do ochrony. Jest to zarazem jeszcze jeden dowód, jak paląca jest potrzeba najszybszego zabezpieczenia prawnego wybranych torfowisk. Dużo zależy w tym względzie od zrozumienia, dobrej woli i pomocy ze strony lokalnych władz administracyjnych i gospodarczych.

Aktualna sieć projektowanych rezerwatów torfowiskowych w Polsce, ustalona przez Komisję Ochrony Torfowisk, obejmuje 69 najcenniejszych obiektów, rozmieszczonych w 25 województwach, o łącznej powierzchni 4 175 ha (tab. 1). Lista ta nie jest oczywiście ostateczna i zamknięta, a dalsze badania winny ją poszerzyć. Po utworzeniu rezerwatów zgodnie z projektem, razem z rezerwatami już zatwierdzonymi obszar chronionych torfowisk wyniesie w kraju ponad 9 500 ha. Podniesie się wówczas wskaźnik prawnej ochrony torfowisk w Polsce do 0,8% w stosunku do powierzchni wszystkich torfowisk w kraju.

Uzupełnienie sieci rezerwatów torfowiskowych będzie miało duże znaczenie dla uzyskania pełniejszego zróżnicowania typologicznego obszarów chronionych i równomiernego ich rozmieszczenia. Chodzi tu szczególnie o te fitocenozy, które dotąd w zbyt małej skali bądź w ogóle nie były reprezentowane w sieci obszarów chronionych, a należą do typowych elementów przyrody torfowisk, jak np. zespoły: solniskowe, żródliskowe, trzęsawiskowe, mszarne, wrzosowiskowe, zaroślowe i inne (tab. 2). Zabezpieczone zostaną przy tym nie tylko zasoby puli genowej naturalnych zbiorowisk roślinnych, ale także zasoby zwierzęce, ze stanowiskami rzadkich gatunków, fragmenty krajobrazu z zachowanym naturalnym układem cech środowiska przyrodniczego oraz zasoby odkrytych niedawno i rokujących bardzo duże nadzieje substancji czynnych, zawartych w złożach torfowych.

Do sieci projektowanych do ochrony torfowisk należy jeszcze dołączyć najwspanialszy obiekt torfowiskowy na skalę całej Europy — rozległe bagna w dolinie Biebrzy (Bagno Ławki), o powierzchni około 16 000 ha, ze statutem Parku Narodowe-

Tabela 2. Zróżnicowanie typologiczne projektowanych rezerwatów torfowiskowych

Typy ekosystemów i fitocenozy torfowiskowych	Obiekty przewidziane do ochrony			
	liczba	%	pow. w ha	%
I. Torfowiska niskie	43	62,2	2401	57,6
1. Eutroficzne szuwary, turzycowiska i olesy	9	13,0	980	23,7
2. Kalcofilne turzycowiska i mechowiska	15	21,6	564	13,5
3. Kwaśne mechowiska	10	14,5	609	14,5
4. Słonawy torfowisk halofilnych	1	1,4	28	0,7
5. Roślinność torfowisk źródliskowych	8	11,7	220	5,2
II. Torfowiska przejściowe i wysokie	26	37,8	1774	42,4
6. Oligotroficzne mszary i brzeziny torfowisk przejściowych	10	14,5	274	6,5
7. Dystroficzne mszary, wrzosowiska i bory bagienne	8	11,6	235	5,6
8. Ombrotroficzne torfowiska wysokie:				
a) kopułowe typu bałtyckiego	6	8,8	1165	27,9
b) wiszące typu górskiego	2	2,9	100	2,4
Łącznie	69	100,0	4175	100,0

go. Bagna Biebrzańskie to obszar o unikalnym pięknie nieskażonej przyrody, raj ptasi, refugia najrzadszych gatunków flory i fauny oraz siedlisko bodaj wszystkich ważniejszych fitocenozy torfotwórczych, typowych dla torfowisk niskich. Obecnie na terenie projektowanego Biebrzańskiego Parku Narodowego prowadzone są kompleksowe badania botaniczne, faunistyczne, ekologiczne, hydrobiologiczne i inne, zorganizowane przez Polską Akademię Nauk. Wyniki tych badań będą stanowić nie-

odzowną podstawę do utworzenia Parku. Ostatnio, w czerwcu 1979 r. odbyła się na terenie kompleksu torfowisk biebrzańskich sesja wyjazdowa Klubu Ochrony Środowiska Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich, zorganizowana przy współpracy Komisji Ochrony Torfowisk. Sesja pozwoliła dziennikarzom poznać wielką wartość wynikającą z ochrony torfowisk doliny Biebrzy i w ogóle roli torfowisk w zakresie kształtowania zdrowego środowiska człowieka. Wyrazem tego jest właściwe przedstawianie zagadnień ochrony torfowisk w polskiej prasie i w radio.

Reasumując należy stwierdzić, że w programie ochrony torfowisk w Polsce na czoło wybijają się dwa podstawowe aspekty. Przede wszystkim chodzi o przeciwdziałanie niewłaściwej, a często rabunkowej gospodarce na torfowiskach. Wszystkie kierunki działalności gospodarczej na torfach powinny być dostosowane do potrzeb ochrony potencjalnych możliwości bioprodukcyjnych i wynikać z pełnego zrozumienia ich ogromnej roli biocenotycznej w przyrodzie. Drugim aspektem ochrony torfowisk jest prawna ochrona wybranych, najcenniejszych obiektów w ramach rezerwatów ścisłych, gdzie działalność gospodarcza jest zakazana.

Realizacja ochrony torfowisk w Polsce jest sprawą pilną, a nawet palącą i nie może zbyt długo czekać. Ratunek dla ginących i jedynych w swoim rodzaju elementów przyrody oczekuje, aby był skuteczny, nie może przyjść za późno.

SUMMARY

The activity on behalf of the conservation of peat bogs

Peat bogs are Poland's great wealth, but at the same time they belong to the natural elements most seriously endangered. Total extinction of wetlands threatens on one side from the growing expansion of agriculture, and on the other side from the indirect influences connected with the economic transformations of the surrounding territories.

The conservation of peatlands has a long tradition in Poland. At present, however, under the conditions of the growing pressure on the part of man, there is an urgent need for an effective program of their conservation, as they disappear at a great rate. In the face of the growing danger, the State Council for the Protection of Nature

created in the year 1977 a special Commission on the Conservation of Peatlands within its framework. The task of that Commission is to recognize the situation on all sides, and to look for the best solutions in the field of safeguarding the natural values of the ecosystems of wetlands in Poland.

There are two fundamental aspects of the program for the preservation of peatlands in Poland. Above all, there is the need for counteracting unsuitable methods of drainage and management of peatlands. In that scope, the economic activity in peat bogs should be adapted to the requirements of the protection of their potential bio-productive abilities, and ought to result from a full understanding of the great biocoenotic role played by mires in nature. The most important point of the program is, no doubt, the restoration of the full productivity of the peat soils devastated in result of wrong methods of melioration and agrotechnical shortcomings.

Another aspect of safeguarding the peatlands consists in the legal protection of some chosen most valuable areas as strict nature reserves, in which any economic activity would be prohibited. At present, there are 98 peatlands reserves covering about 5300 ha. As this is not a sufficient number, and the choice does not correspond to the criteria of requirements, the Commission, supported by naturalists and the Provincial Conservators of Nature, undertook endeavours to complete that network, and proposed 69 projected peatlands covering an area of 4175 ha (table 1). The legal establishment of new peatlands reserves will be important to gain a fuller typological differentiation of the protected areas corresponding to the wealth of the types of wetlands in Poland (table 2). The extensive wetlands in the Biebrza river valley covering an area of about 16 000 ha and proposed to be given the status of a national park being an area unique on the European scale, belongs to the project of the protection of peatlands.

Moreover, there has been compiled the so-called "Red List" of vanishing plants typical of mires. It comprizes 172 species, the protection of which has been taken into account in the projected network of new nature reserves.